

DENUMIRI PENTRU ‘CHEL’ ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE PE BAZA ALRR. *Sinteză I*

MIHAELA-MARIANA MORCOV

În articolul de față ne propunem să analizăm, sub aspectul distribuției lor geografice, al etimologiei și al motivațiilor semantice, cuvintele înregistrate în graiurile dacoromâne cu accepția ‘chel’. Analiza noastră are ca punct de plecare materialul dialectal publicat în ALRR. *Sinteză*, volumul I.

Termenii majoritari înregistrați cu sensul ‘chel’ în graiurile dacoromâne au fost *kel* (*kelb*, *kelbós*), *pleș* (*pleșcát*, *pleșúv*, cu varianta fonetică, *pleșúg*), *pelég*, *copós* și *gol*. Din categoria răspunsurilor principale înregistrate cu același sens mai fac parte câțiva termeni izolați: *kílúg*, *brjaz*, *čerêlég*, *coríc*, *dubđít pe cap^u*, *teș*. În câteva puncte au fost atestate, în locul adjectivului, fie o sintagmă transparentă (*fără păr*), fie un răspuns care conține substantivul din aceeași familie lexicală cu adjectivul (*are kélbe*). Lista răspunsurilor situate pe a doua și a treia poziție cuprinde și cuvintele *teș*, *pelég* și *pepelég*.

kel (< tc. *kel*, cfr. DA, s.v. *chel*, Suci, s.v. *chel*) este răspândit în toate graiurile cu excepția celor din Basarabia, unde termenul a fost consemnat numai în câteva puncte de la granița cu Moldova și Dobrogea. În sudul țării termenul formează o arie compactă, care se prelungește, cu ușoare intermitențe, în sudul și în centrul Transilvaniei. De aici termenul s-a extins către partea de nord-vest a țării unde este frecvent atestat, fără să formeze însă arii extinse sau concentrate. Cuvântul revine, de asemenea, în puncte răzlețe din Moldova și Bucovina. În punctul 166 din Crișana a fost notată și o formă cu proteză (*skel*).

Harta **Chel** arată, astfel, că acest termen a iradiat în diferite colțuri ale țării, din zona de influență turcească. Importantă pentru explicarea originii unui termen pe care îl vom comenta mai jos ni se pare și varianta hipercorectă *pjel*, consemnată în punctele 836 și 979, din estul Munteniei și din sudul Olteniei.

Interesant este că, pentru a desemna persoana care suferă de calviție, limba română a preluat din turcă, nu numai un termen, ci o întreagă familie de cuvinte care au ca bază de pornire etimonul *kel*. Acest lucru se explică prin faptul că, pentru vorbitori, radicalul derivatelor împrumutate nu și-a pierdut transparența, iar terminațiile cuvintelor străine acceptate în limbă au putut fi ușor asociate sau

înlocuite cu sufixe românești. Unul dintre aceste derivate este *Kelész* (cu varianta *Kelış*), consemnat într-o arie restrânsă din sudul Basarabiei. Potrivit lui Emil Suciu, *cheleş* provine din turcescul *kelész* ‘chel’, care a pătruns și în alte limbi sau dialecte balcanice (bulg. *kelész*, alb. *qelësh*, arom. *kelêșu*, *kileșu*) (Suciu 2010, s.v. *chelész*).

Un alt cuvânt de origine turcească, la baza căruia se află turcescul *kel* este *chelbaș* [< tc. *kel baş* ‘cap chelbos, cap atins de peladă, cap lipsit total (sau parțial) de păr’] (Suciu 2010, s.v. *chelbaș*). Ne vom referi mai jos la acest termen.

Pe lângă derivatele sau compusele preluate direct din turcă, au mai fost atestate și adjective derivate cu sufixe românești de la *chel* sau de la *cheli*. Este vorba de adjectivele *Kelós* (obținut prin derivare cu sufixul *-os* de la *kel*) și *Keliós* (< *cheli* < *chel*), din sudul țării.

Kelb-Kelbós, Kélbe

La baza familiei lexicale din care face parte cuvântul *Kelb* se află termenul *chelbăș*. *Chelbaș* nu a fost înregistrat printre răspunsurile primite la întrebarea 92 din ALRR. *Sinteză*, datorită faptului că termenul este astăzi rar și învechit (cf. Suciu 2010, s.v. *chel*). În ALR II/1, lucrare care, după cum se știe, surprinde un stadiu mai vechi al graiurilor decât atlasele regionale, *chelbaș* este consemnat într-un punct din estul Munteniei (punctul 723).

Kelb (rezultat prin derivare regresivă de la *chelbaș*, fenomen favorizat probabil de o falsă analiză a terminației *-aș*, identificată cu sufixul *-aș* din limba română) este atestat în puncte dispersate din Moldova și Bucovina, dar împreună cu termenul înrudit, *Kelbós*, formează o arie care se extinde la nivelul întregii zone. Așa cum era de așteptat, *Kelb* și *Kelbós* au fost atestate și la granița dintre Moldova și alte zone ale țării (punctele 338 și 385, din Transilvania și punctul 721, din Muntenia).

În punctul 154, din nord-vestul Crișanei, *Kelb* revine sub forma *Kelm*. Această variantă fonetică se explică probabil prin dificultatea pronunțării unei consoane situate în poziție finală, după o lichidă sau prin generalizarea unui fenomen specific procesului de adaptare la sistemul limbii române a împrumuturilor de origine turcească. După cum remarcă E. Suciu, tendința de nazalizare a oclusivelor labiale este ilustrată și de alte cuvinte preluate din turcă: *camazlâc* ~ *cabazlâc* < turc. *hokkabazlic*, *nătlăgele* ~ **mătlăgele* ~ *pătlăgele*. (Suciu 2009: 271). Potrivit lingvistului amintit, la baza unora dintre aceste variante se află tiparele cunoscute sub numele de „formule rimate”, care sunt specifice limbii turce. (*ibid.*).

Modificarea bilabialei precedate de o lichidă s-a înregistrat, cu un rezultat diferit însă, și în cazul răspunsului *pfelc*. Forma este explicabilă, probabil printr-o încrucișare dintre *Kelb* și varianta hipercorectă a lui *kel* (*pjel*).

Într-o localitate din sudul Moldovei (punctul 644) informatorul a menționat în locul adjectivelor *Kelb* (sau *Kelbós*) chiar substantivul *Kélbe* (*áre Kélbe*).

Kelbós a fost explicat în DA ca un derivat de la *chelbe* (DA, s.v. *chelbe* 2). Acest punct de vedere a fost preluat și de E. Suciu și de DELR (Suciu 2010, s.v.

chelbăș, DELR II s.v. *chelbe*). Nu excludem posibilitatea ca acest termen să provină din *chelbaș*, prin înlocuirea părții finale a cuvântului, care a fost interpretată drept un sufix. Un argument în sprijinul acestei ipoteze ar fi faptul că cele mai multe dintre atestările cuvântului *chelbaș*, inventariate în DA, se află în Moldova, care coincide cu aria de răspândire a cuvântului *kelbós*.

În legătură cu originea cuvântului *kelbe* s-au formulat mai multe ipoteze: A. Scriban, I.-A. Candrea, Lazăr Șăineanu și A. Ciorănescu. au susținut ipoteza conform căreia *chelbe* provine din *chelbaș* (SDLR, CADE, ȘIO II.1., CDER 1698). H. Tikin propune un etimon latinesc neatestat, **calvia* (< *calvus*, prin atracția lui *i* ca în *schimb* < *scambio*) (TDRG, s.v. *chelbe*), considerat posibil în DELR II.

Al. Philippide (Viața rom. IV, 39) avansează chiar ipoteza unui împrumut din albanezul *k'el'p* 'puroi' (cf. DA, s.v. *chelbe*, CDER 1698). S. Pușcariu, care consideră că etimologia cuvântului este nesigură, respinge, dintre toate ipotezele prezentate, doar pe cea care are ca punct de plecare cuvântul de origine turcească (DA, s.v. *chelbe*). Argumentul invocat de Pușcariu este faptul că asocierea dintre *chelbe* și *chelbaș* se bazează pe fenomenul etimologiei populare și se manifestă numai în zonele restrânse unde a fost consemnat *chelbaș*.

Înclinăm să credem că explicația referitoare la filiera turcească este mai întemeiată, dar considerăm că substantivul *chelbe* nu provine direct din *chelbaș*, așa cum susține A. Scriban, ci din *chelbos*. Ne conduc către această concluzie următoarele observații:

Etimologia albaneză și cea latină nu se sprijină pe argumente solide. Albanezul *kelp* nu se apropie, cel puțin din punct de vedere semantic, de cuvântul românesc. Așa cum se precizează în DELR II, alb. *kelp* poate fi corelat mai degrabă cu românescul *câlbează*, *gâlbează*, care evocă o boală a ficatului, și nu calviția.

În sprijinul unui etimon latinesc neatestat este greu să invocăm un cuvânt existent într-o singură limbă romanică

Indicarea cuvântului *chelbos* ca sursă a cuvântului *chelbe* ar putea fi susținută și de un model de derivare specific limbii române. În română, sufixul *-aș* se atașează de obicei substantivelor care evocă trăsături morale (*poznaș*, *buclucaș*). După apariția cuvântului *chelbos* și, prin analogie cu perechile formate din substantivele care denumesc părți ale corpului și adjectivele derivate care exprimă trăsături fizice (*nășos* < *nas*, *bărbos* < *barbă*), s-a simțit necesitatea creării unui substantiv care reflectă tiparul în discuție¹.

Referitor la argumentul adus de S. Pușcariu, cu privire la difuziunea termenilor, observăm că, din datele dialectale pe care le avem la dispoziție, nu rezultă faptul că aria de răspândire a lui *chelbaș* este mai restrânsă decât cea a cuvântului *chelbe*, ambele cuvinte fiind atestate foarte rar. *Chelbe* lipsește din ALR II/1 sau este consemnat o singură dată (în Moldova) în ALRR. *Sinteză*, iar *chelbaș* a fost atestat pentru Muntenia, în ALR II-1. Coroborând informațiile dialectale cu

¹ Această explicație ne-a fost furnizată de Iulia Mărgărit, căreia îi mulțumim și pe această cale.

sursele literare citate în DA, putem constata că atât *chelbe*, cât și *chelbaș* sunt prezente în Moldova și în Muntenia. Faptul că ambele cuvinte apar în cele două zone menționate, dar nu în Transilvania este de altfel, în opinia lui A. Ciorănescu un argument în favoarea ipotezei că apariția termenului *chelbe* se află în strânsă legătură cu sfera de influență turcească a limbii române (CDER 1698). Așadar, apropierea dintre cele două cuvinte ar putea să reflecte o legătură genetică reală și nu o asociere bazată pe asemănări fonetice și semantice întâmplătoare.

Pleş și familia lui etimologică (pleșcăt, pleșúv și pleșúg)

Cuvintele în discuție sunt specifice zonelor de nord de vest și de est ale țării. În mod excepțional, au fost consemnate și în aria sudică, în cinci localități, dintre care două (787 și 873) au fost asociate cu răspunsuri secundare.

Pleş continuă etimonul *plěši*, din slava veche (DLR, s.v. *pleș*, CDED II s.v. *pleașă*). Cuvântul formează o arie aproape compactă în Banat. Este răspândit, de asemenea, și în estul Transilvaniei, în Maramureș, în Bucovina și în Moldova.

Probabil pentru a consolida acest cuvânt în limba română, în aria lui ***pleș***, au pătruns diverse derivate formate fie pe teren românesc, fie în limbile slave cu care româna a intrat în contact. Derivatele de natură participială subliniază și o motivație semantică suplimentară, bazată pe faptul că trăsătura fizică evocată reprezintă rezultatul procesului treptat de cădere a părului. Este cazul cuvântului ***pleșit***, consemnat în patru localități din sudul Crișanei (punctele 198–200 și 209).

Pleşcăt a fost furnizat, ca răspuns, numai de către vorbitorii din Basarabia, unde, cu excepția câtorva puncte periferice (în care au fost consemnate cuvintele ***pleș***, ***kel***, ***brjaz*** și ***kilúg***), acesta reprezintă singurul termen atestat. Potrivit DLR ***pleșcăt*** s-a format prin derivare cu sufixul *-at* de la substantivul *pleșcă* ‘cheliu’, creat la rândul său prin derivare cu sufixul *-că* de la *pleș* (DLR, s.v. *pleșcă*). În ceea ce privește etimologia directă a lui ***pleșcăt***, credem că explicația din DLR ar trebui nuanțată. ***Pleşcăt*** nu provine direct din substantivul *pleașcă*, ci din participiul verbului care are ca bază de derivare substantivul *pleșcă*. Acesta din urmă a fost înregistrat în punctul 245, din nord-vestul Transilvaniei. În ceea ce privește originea substantivului *pleșcă*, ni se pare forțată ipoteza care are ca punct de plecare derivarea cu sufixul *-că*, având în vedere că nici unul dintre exemplele derivate cu această particulă nu reflectă și schimbarea categoriei gramaticale, din adjectiv în substantiv. În schimb, credem că ***pleașcă (pleșcă)*** este o simplă variantă fonetică.

Prin derivare regresivă de la ***pleașcă***, s-a format cuvântul ***pleșc***, atestat în punctul 320, din centrul Transilvaniei, și în patru puncte din sudul Basarabiei (0203, 0204, 0213, 0216).

Potrivit datelor din DLR, ***pleșúv*** cu varianta ***pleșúg*** provine din bulgărescul *плешиив*. Harta de față nu confirmă această etimologie, având în vedere că în graiurile sudice cuvântul în discuție este înregistrat numai în patru localități din

Muntenia și Oltenia (748, 873, 910, 936), în condițiile în care două dintre aceste atestări nu constituie răspunsuri principale. Putem, în schimb, să acceptăm ipoteza propusă de dicționarul tezaur pe baza atestărilor scrise, care arată faptul că termenul este folosit de autorii din Muntenia încă din 1866. Sunt revelatoare, în acest sens, sursele menționate în DLR: *Biblia de la București*, Anton Pann, Barbu Ștefănescu Delavrancea, Al. Odobescu, Camil Petrescu etc. La nivelul limbii vorbite, se constată că *plešúv* și *plešúg* sunt răspândite, în mod special, în partea de nord vest a țării, formând arii într-o zonă care cuprinde estul Transilvaniei, Maramureș și Bucovina. În aceste zone prezența masivă a cuvântului nu se poate explica decât prin influența limbii ucrainiene unde a fost consemnat termenul *плетивуї* (Ilie 1963, s.v. *pleșuv*).

Forma *pleșuv*, din limba română cu finala modificată are la origine, probabil, o contaminare cu adjectivul *kílúg* sau cu substantivul *beteșúg*, de origine maghiară. În cazul cuvântului *beteșug*, contaminarea a putut fi favorizată și de o analogie semantică, având în vedere că trăsătura fizică desemnată este încadrată în categoria defectelor.

În aria nord-vestică au fost înregistrați doi termeni specifici: *pelég* și *copós*.

Pelég (cu varianta *peléág*) 'fără păr', 'fără pene' este atestat într-o zonă care cuprinde nordul Banatului și sudul Crișanei, precum și câteva puncte din estul Transilvaniei (372, 401, 432). Etimologia cuvântului nu este clară. Potrivit lui August Scriban (SDLR, s.v. *peleg*) termenul trebuie corelat cu *felegos* 'zdrențaros, ferfenișos, rău îmbrăcat, rupt, murdar', care provine din *felegă* 'cârpă, basma, zdreanță'. Această explicație este însă circulară având în vedere că, la rândul lui, *felegă* este considerat rezultatul contaminării dintre *peleg* și *feletic*, iar *feletic* este comparat cu *felegă* și *peleg*. Autorii DLR nu se pronunță asupra originii cuvântului *peleag*, însă îl corelează cu *pilug* 'numele mai multor unelte sau părți de unelte folosite pentru a bate sau a pisa', 'gol, dezbrăcat, sărac lipit', 'chel' (în expresiile *a fi (a rămâne) (gol) pilug, a tunde sau a rade pe cineva pilug/piulug*) (DLR, s.v. *peleag, pilug*).

Pentru a explica etimologia lui *pelég*, H. Tiktin avansează ipoteza unui posibil etimon slav neatestat, **plêchŭ* a cărei reconstrucție se sprijină pe cehul *plech* 'foi de metal' (împrumutat probabil din maghiarul *pele* 'șobolan') (TDRG, s.v. *peleag*).

Considerăm drept probabilă o ipoteză care nu a mai fost formulată până în prezent și care are ca punct de plecare unul dintre sensurile secundare ale cuvântului. Întrucât *pelég* este, deopotrivă, asociat cu părțile corpului omenesc și cu terenuri (vezi sensul 'teren despădurit' consemnat în DLR, s.v. *peleag*), este posibil ca forma *peleg* să se explice printr-o contaminare între *pilug* 'gol, dezbrăcat', 'sărac lipit' și *meleag*, în condițiile în care ambele cuvinte trebuie fi fost corelate cu același context (*meleag pilug* → *meleag peleag*). Cu sensul 'teren despădurit', *peleag* este consemnat în județul Mehedinți, la granița dintre Oltenia și Banat (DA, s.v. *peleág*).

În acest punct al cercetării, ne rămâne doar să lămurim originea cuvântului *pilug*. Având în vedere contextele cu care este asociat, precum și forma cuvântului, este posibil ca *pilug* să reprezinte o variantă fonetică a lui *chilug* [(< turc. *külug* ‘un fel de măciucă’, cf. DA, SDLR, sv. *chiulug*]. În TDRG (s.v. *pilug*) această ipoteză este respinsă pe considerentul că asemănarea dintre *chilug* și *pilug* este întâmplătoare.

Considerăm totuși că, pentru clarificarea etimologiei lui *pilug*, nu este necesar să apelăm la un derivat din lat. *pila* (care a dat în română *piuă*) (cf. TDRG, *ibid.*), având în vedere că depalatalizarea lui *k* se poate explica prin influența lui *piuă*. Un indiciu clar al faptului că *pilug* a rezultat printr-o contaminare între *chilug* și *piuă* sunt contextele în care a fost consemnat cuvântul *pilug* (cu varianta *chilug*). Acestea ilustrează diverse moduri în care *piuă* și *chilug* au interacționat. Astfel, constatăm, că, pe de o parte, în vecinătatea lui *piuă*, formele cu sunetul inițial modificat alternează cu variantele care au păstrat consoana palatală (*În pilă aruncați și zdrobiți în piluge*, Dosoftei, V.S. *Introduce c-un cleștișor pesmeți în piua de lemn și-l sfarmă cu pilugul*, Sadoveanu, O. IX, 256, *să-l pui în piuă și să dai cu chilugul peste el* [...] Zanne, P. II, 371, cf. DLR, s.v. *pilug*, I.1.a, b) și, pe de altă parte că, pe lângă *piuă*, este consemnată o variantă coruptă, *chiuă*, apărută sub influența lui *chilug*: *Știuleții de popușoi se pun în chiuă și se bat cu chilugul sau pilugul* [Pamfile, A.R., cf. DLR. s.v. *pilug* I. 1 c)]

Ca răspuns secundar a fost înregistrată și varianta *pepelég*, (în punctul 100) rezultată prin reduplicarea primei silabe a lui *pelég*.

Într-o localitate bănățeană situată la granița cu Crișana, s-a consemnat răspunsul *čerćelég*, explicabil probabil prin contaminarea dintre *pepelég* și *čerćelit* ‘cherchelit’. Această ipoteză este confirmată de faptul că *čerćelit* a fost atestată tot la granița dintre Banat și Crișana (cf. ALRR. Sinteză III, harta *Cherchelit*)

Kilug este atestat într-un punct din nordul Basarabiei (027) și într-o localitate din Moldova, aflată la granița cu Basarabia (627) (vezi mai sus etimologia cuvântului).

Copós, de origine maghiară (< *kopasz*, cf. DA, s.v. *cópos*, Tamás s.v. *copós*.) este consemnat în mai multe puncte din Crișana și Transilvania dar și în patru localități din Bucovina, aflate la granița cu Maramureșul (01–04). Pe lângă forma cu accentul pe ultima silabă, care presupune o adaptare a împrumutului la sistemul limbii române, favorizată și de analogia cu adjectivele în *-os* (d. ex. *cheliós*), s-a înregistrat în mai multe puncte din nord-vestul țării și forma etimologică, cu accentul pe prima silabă. Termenul cunoaște și o variantă cu metateză (*pocós*) în punctele 213, 217 și 220, din Oaș.

Gol și derivatele care fac parte din aceeași familie lexicală (*golăș* cu varianta *golós* și *golít*) sunt întâlnite preponderent în Crișana. Sporadic au fost înregistrate și în Transilvania (în punctul 425, ca răspuns principal, iar în punctele 376 și 455, ca răspunsuri secundare și numai în cadrul sintagmelor *gol în cap*, *golăș pe cap*).

Pe lângă termenii comentați mai sus, s-au notat și răspunsuri sporadice care, cel mai probabil, nu depășesc granița idiolectului. Ele însă sunt interesante în ceea ce privește motivația lor extralingvistică și procedeele latente ale graiurilor.

Dintre aceste răspunsuri fac parte: **gobăș**, **coric**, **dubdît pe cap**^U, **teș** și **brjaz**.

Gobăș este consemnat în două puncte din centrul Crișanei (146 și 147). Adjectivul este rezultatul atracției paronimice dintre *golăș* ‘chel’ – analizat mai sus – și *gob*. Potrivit datelor din DA acesta din urmă constituie o variantă a lui *gâb* ‘ghebos,-oasă’ (< magh. *göb*, cf. DA, s.v. *gâb*). Tranziția de la sensul ‘cocoșat’ la sensul ‘chel’ se explică ușor prin analogia dintre calviție și alte defecte fizice.

Ipoteza atracției paronimice dintre *golaș* și *gob* se bazează, printre altele, pe argumentul răspândirii geografice, ambele cuvinte fiind atestate în Crișana.

Coric a fost consemnat în Transilvania, într-o singură localitate, (punctul 300). Sub forma *cioriciu* sau *șoricîu* (*șoreciû*), cuvântul a fost atestat în DLR cu sensurile ‘(despre părul sau culoarea cailor, prin extensie, despre cai) cenușiu, gri’ și ‘galben, cafeniu’ (DLR s.v. *șoreciû,-ie*). Asocierea cuvântului cu nuanța firelor de păr este punctul de plecare a sensului ulterior, ‘chel’.

Dubdît pe cap^U a fost consemnat în punctul 219, aflat în Țara Oașului. *Dubît* este participiul verbului *a dubi*. Dintre toate sensurile enumerate în DLR (s.v. *a dubi*) pentru acest cuvânt, considerăm că accepția din care a evoluat înțelesul care ne interesează este ‘(despre pielea omului) a (se) juli, a (se) jupui, a (se) zgâria, a (se) descuama’. Autorii dicționarului-tezaur propun ca etimon ucr. *dybumu*. Această ipoteză este confirmată atât de forma și de semantismul cuvântului, cât și de distribuția lui geografică, întrucât termenul este utilizat chiar în sfera de influență ucraineană.

Teș s-a înregistrat, ca răspuns secundar, în punctul 459, din sud-vestul Transilvaniei. În DLR (s.v. *teș*), cuvântul a fost atestat cu sensurile: ‘(despre coarnele vitelor) dat pe spate, încovoiat înapoi’; ‘(despre vite) cu coarnele date pe spate, încovoiate înapoi; ‘partea care rămâne în pământ după tăierea unui lăstar; semn de hotar făcut prin tăierea unui copac’. Adjectivul în discuție este un derivat regresiv de la verbul *a teși* ‘a reteza oblic (un lemn, trunchi), a ciopli oblic capătul unui lemn ascuțindu-l sau subțindu-l în formă de cui’; ‘a netezi muchia sau vârful unui obiect, a turti (cu o lovitură) strâmbând sau aplecând într-o parte’ (TDRG, s.v. *teș*). Potrivit autorilor DLR, verbul *a teși* provine din bulgărescul *meua* [cf. *teși*].

A de Cihac și H. Tiktin iau în considerare, ca sursă a cuvântului, vechiul slav *tesati*, *teša* (CDED II, s.v. *teșesc*, TDRG, s.v. *teși*).

Brjaz a fost atestat în punctul 0224, din sudul Basarabiei. Sensul ‘chel’ poate fi explicat atât prin intermediul sensului propriu, ‘(despre animale) cu o pată albă în frunte’, cât și prin analogie cu sensul figurat, ‘(despre vite sau oameni) mai deosebit, mai grozav’ (DLR, s.v. *breaz*).

STRATURI ETIMOLOGICE

Primul strat de cuvinte consemnate în graiurile dacoromâne cu sensul ‘chel’ este ilustrat de **pleș și pleșúv**.

Al doilea cuvânt care s-a impus în limba română, prin mijlocirea limbii turce, este **kel**. Pentru a explica cum a fost posibilă expansiunea neobișnuită a

cuvântului *kel* în afara ariei sudice și de ce termenul anterior *pleș* a fost înlăturat aproape complet din sudul țării, trebuie să luăm în considerare aportul pe care limba turcă l-a avut la consolidarea cuvântului menționat prin transferul unui termen, care face parte din aceeași familie lexicală: Este vorba de *chelbaș*, întâlnit preponderent în Moldova. Derivatele împrumutate din turcă sau cele create pe teren românesc au definitivat acest proces. Este unul dintre motivele pentru care credem că termenul *chelbe* se raportează mai degrabă la familia lui *kel* și *chelbaș* și nu la lat. **caluia*.

Al treilea strat este format, în nord-vestul țării, de câteva cuvinte de origine maghiară și ucraineană.

În afara împrumuturilor lexicale, o altă modalitate prin care graiurile din nord-vestul țării au inovat a constat în valorificarea unor cuvinte existente și în celelalte graiuri (*gol, golaș*), pornind de la motivația extralingvistică a denumirilor.

MOTIVAȚII EXTRALINGVISTICE

La nivelul motivațiilor semantice pe care se întemeiază denumirile, pot fi identificate următoarele categorii:

I. tipul bazat pe analogia dintre pielea capului și suprafața netedă a uneltelor: *kilug*.

II. tipul bazat pe ideea că absența părului este rezultatul unei afecțiuni fizice: *dubđit pe cap* ^ψ, *gobás*.

III. tipul care evocă, în mod direct, absența părului: *gol, golaș*.

IV. tipul bazat pe analogia dintre suprafața netedă a capului, care pune în evidență forma craniului, și obiectele curbate sau turtite: *teș*.

CONCLUZII

Harta de față sugerează observații extrem de utile pentru domeniul etimologiei, al foneticii și al morfologiei derivaționale dialectale. După cum am remarcat, repartiția dialectală a cuvintelor *kelbás* și a adjectivelor înrudite ne poate ajuta să privim dintr-o perspectivă nouă etimologia cuvântului *chelbe*.

De asemenea, ne reține atenția fenomenul prin care, împreună cu termenul *chel*, graiurile dacoromâne au preluat o serie de derivate de origine turcească, ale căror sufixe sau terminații au fost identificate cu sufixe românești. Acest lucru a permis integrarea și adaptarea lor rapidă la sistemul limbii române.

BIBLIOGRAFIE

- ALR II/1 = *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, volumul I, sub conducerea lui S. Pușcariu, de Emil Petrovici, Sibiu, Leipzig, Muzeul Limbii Române, Otto Harrassowitz, 1940.
- ALRR. *Sinteză* = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol. I, coordonator Nicolae Saramandu, de Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, București, Editura Academiei Române, 2005.
- CADE = I.-Aurel Candrea și Ov. Densusianu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric și geografic universal*, de Gh. Adamescu, București, Editura „Cartea Românească”, [1926–1931]
- CDED II = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*, Francfort, Ludolphe St-Goar, 1879.
- CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum, I.O., 2002.
- DA = *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea a II-a, C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940, tomul II, partea I, F–II, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București 1934
- DELR II = *Dicționarul etimologic al limbii române*, volumul II, litera C, partea I, *Ca–Cizmă*, București, Editura Academiei Române, 2015.
- Ilie 1963 = Mariana Ilie, *Dicționar român-ucrainean*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1963.
- Suciu 2009, 2010 = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, I. *Studiu monografic*, 2009, II *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010.
- ȘIO II.1. = Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, II. *Vocabularul I. Vorbe populare*, București, Editura Librăriei Socec & Comp. 1900
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, ediția întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- Tamás = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, The Hague, Paris, Budapest, Mouton & Co, London, 1967
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, band I, A–C, Otto Harrassowitz Wiesbaden, 1986, Otto Harrassowitz Wiesbaden band III, P–Z, 1989.

DESIGNATIONS POUR ‘CHAUVE’ DANS LES PATOIS DACOROUAINS, SUR LA BASE L’ALRR. *Sinteză I*

RÉSUMÉ

Dans cet article nous avons analysé sur la base du matériel dialectal publié dans l’ALRR. *Sinteză*, Ier volume, les mots utilisés au sens ‘chauve’ dans les patois dacorouains.

L’analyse de la diffusion géographique des termes ainsi que l’examen des variantes phonétiques et des sens enregistrés dans les sources écrites nous a permis de mettre en évidence des aspects importants concernant certaines étymologies controversées.

En outre nous avons remarqué la tendance des patois dacorouains à adapter, sur la base des analogies propres au système morphologique roumain, des dérivés et des mots composés empruntés au turc.

Institutul de Lingvistică
al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

